

DR. DOMBI ALICE

főiskolai tanár

SZTE Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar

Szeged

Jeles és tiszteletre méltó-e a tanítói hivatal? A tanítóval kapcsolatos elvárások a XIX. század első felében Magyarországon

*„Akinek nincs éles esze, nem oka butaságának
s éppen az ilyeneknek kell a tanító.”*

A XIX. század igen sok példát mutató pedagógust ajándékozott a kornak, akiknek a munkája azért volt eredményes, mert nem munkának, hanem életcélnak tekintették a tanítói pályát. A következőkben a XIX. század első felének neveléstani munkáit vesszük górcső alá, nyomon követve a nevelővel kapcsolatos elvárások körét, megjelenését, gazdagodását, egyre differenciáltabbá válását.

A XIX. század pedagógusainak nagy része úgy vélte, hogy a gyerekek „képességszírakkal” jönnek a világra, s ezeket kell kifejleszteni, s később kamatoztatni. Ha senki nem foglalkozik a gyerekekkel, nem nevelik helyesen, ezek az „apró szírak elvésznek”. A természet csak bizonyos képességeket fejleszthet. Niemeyer (1754–1828) – akinek neveléstani munkái nagymértékben hatottak a magyar neveléstani írókra –, mint a rómaiak, görögök, facsemetének, palántának hívja a kisgyermeket, akiknek ily módon gondozóra, igazi felelősségteljes nevelőre van szükségük.¹

A gyermekben a rossz tulajdonságokat ki kell irtani, a jóra szoktatni kell, vallotta Tóth Pápai Mihály /1752-1831/, az 1797-ben megjelent első neveléstan könyv írója. „Gyermeknevelésre vezető út-mutatás” c. művében rendkívül összeszedetten fogalmazza meg a tanítóval kapcsolatos elvárásokat: „A jó tanítónak istenfélőnek, tanítványait szeretőnek, jókedvűnek, békességes tűrőnek, soldjával meglegedőnek, nemcsak elegendő tudományúnak, hanem a tanításra is alkalmasnak kell lennie.” Véleménye szerint: „a gyermeki természettel együttjáró erőtlenségből, elevevágyból, állhatatlanságból, vigyázatlanságból és fegyelmezni még nem tudó gyengeségből származó hibákat nem büntetni, türelemmel javítani kell.”²

A rossz példákat vagy saját tapasztalatán keresztül, vagy mások példáján keresztül kell elemezni. Ahhoz, hogy valaki erkölcsös legyen, jó erkölcsű emberek között kell élnie, hiszen a minta hat. Fontolóra kell tehát a tanítónak vennie minden cselekedetét, és a történelmi, bibliai jó, ill. rossz példákat felidéznie.

Ahhoz, hogy egy gyerek a tanulást megszeresse, megfelelő nevelőre van szükség. A korszak tanítójával kapcsolatos elvárás, hogy nagyon művelt legyen, aki nagy könyvtárral rendelkezik, sokat olvas. Hasznos, ha az iskolában lakik, így szoros kapcsolatot alakíthat ki diákjaival. Ismeri minden gyermek természetét, érdeklődési területét, képességeit, tehetségét. Ezeket figyelembe véve tanít és nevel. Érthető előadásokat kell tartania, nem csupán a száraz tananyagot ismertetnie, hiszen abból a kisdíákok keveset értenek meg. Le kell tehát egyszerűsíteni a mondanivalót, de ugyanakkor szükséges néhány érdekes történettel fűszerezni a tanítást. Így sokkal nagyobb az esély a gyerekek érdeklődésének felkeltésére, ezzel együtt hatékonyabb lesz a tanulás.

A módszertani hatékonyság már igen korán megjelenik mint kívánalom, így pl. egy Seiler könyv fordításában (1806) a következőképpen: „Hogy pedig a' Tanító hasznosan tanít-hasson ... mindenkor előre jól el-készüljön, hogy maga is jól tudván a dolgot, akadozás nélkül világosan és meg foghatóképen tegye a beszédet, s így tanítson, ne csak tanúltasson.”³

A tanítónak a viselkedésével, ruházatával is példát kell adni tanítványainak. Tekintélyét semmiképpen sem szabad elveszítenie, túlzott közvetlenkedésével, esetleg engedékenységgel, vagy netán tárgyi tudásbéli hiányosságaival. A tanítóknak óráikat pontosan kell megtartaniuk, lelkiismeretesen kell azokra felkészülniük.

Mindig újra és újra megfogalmazódó követelmény, hogy a jó tanítónak nem a fizetésért kell végeznie munkáját, hanem szeretnie kell tanítványait. Jókedvű, istenfélő, türelmes és megértő embernek kell lennie. Fontos, hogy megszerettesse magát növendékeivel, ugyanakkor megbecsülésüket is ki kell vívnia. Származásukra, vagyoni helyzetükre nézve semmiféle különbséget nem szabad tenni a tanulók között, viszont különleges bánásmódot igényelnek az osztály átlagánál fiatalabb és idősebb, gyengébb és erősebb, „pajkos” és „szemérmes” tanítványok is.

Mennyey József (1823–1889) Nevelés- és tanítástan c. művében leírja, hogy olyan nevelőkre van szükség, akik megszállottsággal végzik munkájukat, nem hódolnak be a korszellemnek, a nemzeti sajátosságokat és a vallásos szellemet juttatják érvényre a nevelésben, de nem viszik túlzásba sem az ösztönzést, sem az elidegenítő (távolságtartó, követelő) nevelést.

Edvi Illés Pál (1793–1871) a reformkorban jelentette meg a Magyar Tudós Társaság által „koszorúzott” pályamunkáját, „első oktatásra” szolgáló könyvecskéjét, amelyben az iskola-tanítókhöz szólva, a könyv „Kalauzoló beszéd”-nek nevezett fejezetében a pedagógiai, pszichológiai, módszertani kompetencia kérdéseiről beszél. Helyet kap ebben az értelem pallérozása, a szív nevelése, a lélek táplálása. „Az iskola-tanítónak legszebb győzödelme a tanítványok szívében az, ha végbe tudja vinni, hogy örömmel járjanak föl elébe iskolába. Ezt pedig úgy viheti végbe, ha velők szeretettel és emberséggel bánik; ha kellemetesen tanít; ... Ha őket hasznos és érzékletes dolgokra oktatja, és erejüket fölülhaladó lecckékre nem szorítja.”⁴ Úgy véli – nagyon érdekes a hasonlat – a tanítványok mint tükröcskék verik vissza azokat a sugarakat, amelyek tanítójukról áradnak feléjük.

A fegyelmezési módszerek terén is kialakult egyfajta frott és íratlan szabály. A fenyegetést elfogadhatónak találták, de a verést, azaz a fájdalmat okozó fenytést csak végső esetben helyeselték. A tanítónak nem szabad túloznia a büntetésben. Például a „körmözést, pofozást, hajcibálást, koplaltatást” elítélték. Ezek jóval enyhébb változatait fogadták csak el.

Lesnyánszky András (1795-1859) Didaktika könyvében képzeletünket megmozgató érzékletességgel írja le a korabeli fegyelmezési formákat: „Örökre meg vannak tiltva az oskolákban: a bikatsók, páltza, (de nem pálczikó), korbácsok, az arczúlcspadosás, a' füleknek ránczigálása, csipdesések, a' fejben vagy hátban verés, a' hajczibálás, az újjak' hegyére ütés, és minden nemű térdeltetés. ... A' vessző nem másképpen használtasson, hanem hogy a' Tanító annak ágaival a' gyermeknek kinyíltt kezére csapjon.”⁵

A tanító, ha „válságos lelkiállapot” uralkodik rajta – mint írják –, nem teheti, hogy ezt növendékén vezesse le. Mind büntetés, mind jutalmazás esetén fontos, hogy a tanító ígéretét betartsa. Minél nagyobb a növendék, annál inkább sérti önértetét a büntetés, verés, ezért ezt emiatt is kerülnie kell, nem szabad büntetni ezen esetekben.

Rendkívül érdekes, és figyelemre méltó Beély (Briedl) Fidélnék (1807–1863) a tanítói tevékenységről írt gondolatmenete, amelyet neveléstani munkáján kívül a korabeli folyóiratokban, a „Religio és Nevelés”-ben, az „Athaeneum”-ban jelentet meg. Sorozatban ír az „óvó fenytékről”, elemzi a „fékező fenyték” hatását, s szól a „büntetve javító” fenyték fajtáiról, hatásáról. Hangsúlyozza, hogy a büntetés során a gyermek életkorát mindig szem előtt kell

tartani. Nem szabad elfelejteni, hogy „jellem csak lassudan, s mintegy fokozatosan fejlődik ki”. Azt várja a tanítótól, hogy: „...fölfogva jobban hivatásának fönségét, s áthatva hivatásának bensőbb szeretetétől, ha növendékeinek boldogságát valóban előmozdítani akarja, eszélytelen bánásmódját mihamarabb jobb-, bölcsőbb- és célszerűbbel váltsa fel.”⁶

Egyik legfontosabb követelmény, hogy nem elegendő már, ha a tanító csupán a tanítandó tananyagot birtokolja, hanem tudnia kell tanítani is. Ez annak a kívánalomnak a megjelenését jelenti, miszerint a nevelőnek komoly neveléstani, oktatástani, módszertani felkészültséggel kell rendelkeznie, hogy minél jobban eleget tudjon tenni a hivatása követelményeinek. Olyan haladó gondolatok kezdenek megjelenni a neveléstudományban már a század 30-as, 40-es éveitől, mint: a gyermek természetének alapos megismerése, és a nevelés ehhez való igazítása, az érdeklődés, a különböző lelki képességek, tehetség figyelembevétele.

A nevelői hivatás kérdését érinti Beély az Athaeneumban 1841-ben megjelent cikkében, ahol 16 pontban sorolja fel a tanítósággal kapcsolatos elvárásokat. Nem sokban különböznek ezek az előzőektől, de itt talán nagyobb hangsúlyt kap a józan gondolkodás, a fáradhatatlan munkásság, szorgalom, és a hivatalbeli „hívség”. Szerzőnk figyelme rendkívüli aprólékos-sággal szinte mindenre kiterjed, de művének egyik legfontosabb üzenete: a tanítói hivatás lényegének, legfontosabb jellemzőinek s egyben követelményeinek körvonalazása.

Összevető tanári habitus-elemzése találóan írja le a tanítók közötti generációs különbségeket, s mindebben „rejtett üzenetként” a tanítói hivatás legfontosabb jellemzőit körvonalazza. Lássunk néhány szentenciaszerű megfogalmazást:

Az újonc tanítók eszesebbek, a régiek értelmesebbek.

A fiatalabbak többet tudnak, de az öregebbek többet tesznek.

A fiatalok korlátlan uraknak tartják magokat az iskolában.

Az öregek úgy lépnek fel, mint szeretetre méltó atyák.

A fiatalok majdcsak kizárólag az iskolában tanítók.

Az öregek bánásmódjukban az emberekkel is azok.⁷

Szeremley Gábor (1807-1867) Neveléstanában „nevelői kellékekről” beszél, amelyek között rendkívüli az, hogy a tanító ismerje a gyermeket, erkölcsi és értelmi képességeit, indulatait, hajlamát, szenvedélyeit, a lelki élet rejtelmét. Az erkölcsi nevelés az egyik legfontosabb feladat – véleménye szerint –, amelyre felfűzhető mindaz, ami a gyermek tökéletesedéséhez vezethet. A második fontos teendő az értelmi fejlesztés, ahol az emlékezet, a gondolkodás fejlesztése a cél, az asszociáció, az okfejtés az elsődleges szempontok. Mindemellett jártasnak kell lennie a nevelőnek a „tudományok szellemében”, a tudás átadásának képességében, a tanmódszerek ismeretében. Tanítói és nevelői feladatait úgy kell ötvöznie, hogy a családi nevelés jó hatásait megerősítse, s a nemzeti nevelést megfelelő, az értelemre és az érzelmekre ható módszerekkel kiegészítse.⁸

Rendek József (1810-1878) Tanítás-mód c. könyve módszertani kérdések mellett a korabeli tanítóval szembeni elvárásokat írja le, amelyek között a tudás, a tanító atyai jóindulata a gyermekek iránt, és a nevelés iránti felelősség szerepel kiemelt helyen. „... a népiskola tanítóknak ... nemcsak a' tanításra vagy is a' szükséges isméretek és ügyességek közlésére kell gondjukat és szorgalmukat fordítaniuk”, hanem oda, hogy „tanítványaiknak erkölceiket valódi erényességre vezessék”.⁹

Megfogalmazza azt is, hogy a szellemi, erkölcsi, testi fejlesztésre, a lélek nemesítésére kell törekedni, s ebben a folyamatban a tanító mintát, példát ad tanítványainak. „...egy szívvé, lélekké olvadva tanítójukkal, örvendezve fogják hallani annak minden oktatását, szívökbe eresztik annak minden szavát.”¹⁰

Jeles és tiszteletre méltó-e a tanítói hivatal? – teszi fel a kérdést, és rétorokat megszégyenítő módon érvel mellette. A tanítóval kapcsolatos „tulajdonok”, kívánatos elvárások sorában a józan ész, az erkölcsös élet, a szeretet, a csüggedhetetlen munkásság szerepel, amelyet kiegészít a kötelességek felsorolásával, amelyben már benne foglaltatnak a tanítói járulékos szerepek: kántor, egyházzsolga, jegyző-nótárius tennivalói is, továbbá a segédtanító-praeceptor nevelési iránti kötelességei. Ezek a feladatok felelősséget rónak a tanítóra, hiszen fontos, hogy a nevelői és tanítói kötelességek ellátásában társának, s ne házi szolgának tekintse segédtanítóját, s mindenben jó példával járjon elől. A mintaadás azonban legyen kötelessége úgy is, mint a helység lakosának, aki „hivatalánál fogva tisztességes személy lévén a helységben, illő, hogy ... legyen tiszta erkölcsű, ... házassági példás életben gyermekeit szinte példásan nevelje, ... Házát olly rendben tartsa, hogy a tisztaságban és házi gazdálkodásban a helység lakosainak követés-re méltó példát adhasson ... Legyen tanítója minden jóban a népnek is.”¹¹

Fáy András (1786-1864) Próbatétel (1816) c. munkájában így ír a tanítóról, akit már „kiképeztek”:

„1. a nevelő értelmére nézve pallérozott legyen, aki ... tökéletesítse növendéke tehetségeit.

2. Ismerje mind közelebről nevéndéke személyes tulajdonságait.

3. Legyen jó erkölcsű, s karakterű,... hogy nevéndéke akaratát példaadással formálhassa.”¹²

Folytathatnánk a sort, idézve a korabeli pedagógiai irodalmat, de nem tesszük. Fentiekből kitűnik az a vonulat, amely a nevelővel kapcsolatos elvárások egyre gazdagabb tárházát mutatja meg a maga kissé túlfűtött megfogalmazásában, de mindig előre mutató módon. A vizsgált korszak tanítói számára a lelkiismeretesség, a tárgyi tudás, gyermekismeret, kezdeményező-készség, alkotóerő elsődleges követelmények. Ezek az „ideális” tanárkép realitáson nyugvó elemei. A szakmai etika legfontosabb elemei: a gyermek és a szakma felé fordulás, a nevelői pályával való azonosulás, különböző erősséggel és gyakorisággal megtalálhatóak a korszak pedagógus gondolkodói és gyakorlati szakembereinek munkáiban. A pedagógiai szakértői alaposság áthatja tevékenységüket, amelynek kulcselemei: gyermekközpontúság, igazságosság, becsületesség, türelem, hivatás iránti elkötelezettség, tolerancia. Esméik között található sok olyan gondolat, amely ma is időszerű, a mai pedagógiai gyakorlatban hasznosítható, továbbfejlesztésre ösztönző.

IRODALOM

¹ Niemeyer, August Hermann (1822): Nevelés és tanítás tudománya szülék a házi és iskolai tanítók számára. Pest. Ford.: Ángyán János.

² Tóth Pápai Mihály (1797): Gyermek-nevelésre vezető út-mutatás. Kassa. 27.

³ Seiler (1806) A tudományok Rövid Summája. A Kisebbségi Oskolabéli Gyermek Számára készítettet olvasni való könyv. Pozsony.

⁴ Edvi Illés Pál (1837): Első oktatásra szolgáló kézikönyv. Buda.

⁵ Lesnyánszky András (1832): Didaktika és methodika avvagy a tanításnak közönséges tudománya. és a tanítás módgyának tudománya. Nagyvárad.

⁶ Beély (Briedl) Fidel (1848): Alapnézetek a nevelés és a leendő nevelő tanítóról különös tekintettel a tan történeti viszontagsága és literatúrájára. Pozsony.

⁷ Beély (Briedl) Fidel (1841): Gondolattörédek a tanítás és a tanítók köréből. Athaeneum. 61.

⁸ Szeremley Gábor (1845) Neveléstan. Sárospatak.

⁹ Rendek József (1845) Tanítás-mód, a falusi elemi iskola-tanítók és Mesterképző intézetek használatára. Buda.

¹⁰ Rendek József i. m. 2.

¹¹ Rendek József i. m. 12.

¹² Fáy András (1816): Próbatétel a mai nevelés két nevezetes hibáiról. Pest. 61.